

mányos vadászati, fahasználati, pálinkaméresi jogait a vármegyék és a kincstári uradalmak egyre-másra igyekeztek korlátozni¹¹.

Első ízben 1727-ben a Zalatnától nem messze lévő Abrudbánya tanácsházát foglalták el a felháborodott (román) parasztok, illetve bányászok, akiket csak katonaság bevetésével¹² lehetett „lecsillapítani”. Kicsivel később, 1730-ban Torockó környékén „a rendetlenkedő tömeg” tehetetlen dühében az ottani vasbányák műveit pusztította el. (Abrudbánya 20, Torockó 50 kilométerre fekszik Zalatnától!)

1759-ben az egyre súlyosbodó sorsukkal elégedetlen Zalatna környéki jobbágyok felirattal folyamodtak az Uralkodóhoz: a jobbágyok – vallási köntös leple alatt – feudális terheiken szerettek volna könnyíteni, illetve szerették volna korábbi, kétes eredetű előjogait visszaszerezni. A Lukácsok miatt számunkra különösen érdekes, hogy a Vulkoj völgyében lakókról a XIX. század közepén ezt írta egy beszámoló¹³: „Most oláh nép lakja e völgyet; de oly oláh nép, mely azt igényli, mikép neki a régi magyar királyoktól kiváltságai vannak, minthogy eleiket, kik szászok lehetének, tán Gejza király hívta be bányászni. A nép elveszté nyelvét, beleolvadt egy más nemzetbe, mely e hegyeket lakja; de kiváltságait egész napjainkig lehozta. Utolsó években felszólítottak az adomány oklevél előmutatására; de senki sem tudja hol van: s kiváltságuk veszélyben fo-

¹¹ A helyzetet jól tükrözi II. József figyelmeztetése, melyet erdélyi látogatása végén intézett a főkormányzók, a kincstár és a főhadparancsnokság tagjaihoz: „Isten önökkel uraim! Teljesítsék becsületesen kötelességüket és hagyjanak fel mindenféle chicane-nal (szekatúrával)!”

¹² 1848 előtt nem létezett rendőrség, a közrend védelmére csak a katonaságot lehetett bevetni.

¹³ KÓVÁRI KÁSZLÓ: „Erdély földje ritkaságai”, Kolozsvár, 1853

rog.” E sorok is lappangó társadalmi feszültségekről – és azoknak holmi egykori kiváltságlevélre támaszkodó feudális feloldási kísérletéről árulkodnak. A panaszos Zalatna környéki jobbágyok kérése azonban nem talált meghallgatásra. Az elutasítás hatására kezdett mozgolódásukat 1761-ben fegyveres katonaság verte le.¹⁴

1782-ben ismét kiéleződtek az ellentétek. E konfliktus kibukkanásában érdekes módon érintettek voltak az örmények is, amennyiben a „korcsmáltatási jog”-ot haszonbérben bíró örmények¹⁵ Topánfalván összeütközésbe kerültek a hagyományos italméresi jogukhoz ragaszkodó (román) paraszttal. Ekkor bukkant fel Horea, aki a parasztok képviselőjében petícióval fordult az Uralkodóhoz. Hiába adott azonban igazat az Uralkodó a parasztnak, a vármegye nem volt hajlandó figyelembe venni a nagyfejedelmi leiratot. A Török Birodalom még mindig megszállva tartotta az egykori Magyar Királyság egy részét, ezért Erdély déli és keleti határának védelme érdekében II. József meghirdette a katonai közigazgatású határőrvidék ugyanolyan megszervezését, mint amilyent a Királyság déli határán már sikerrel létrehoztak.¹⁶ Az ehhez szükséges létszámot az Uralkodó azzal gondolta biztosítani, hogy a katonai szolgálatra önként jelent-

¹⁴ A közrendet biztosítására akkor még csak katonaság volt alkalmazható, amit az egyes erődített városok laktanyáiból esetenként vezényeltek a lázongások helyszínére.

¹⁵ Mind az örmények a kocsmáltatási, mind a jobbágyok a szabad pálinkafőzési privilégiumukhoz joggal ragaszkodtak: nem az ő bűnük volt, hogy előjogait más-más uralkodók egymástól függetlenül és egymást kizáróan (összevissza) adományozták.

¹⁶ A déli határőrvidék megszervezése olyan etnikai változásokat véglegesített, amik a II. világháborúig meghatározták a környék sorsát.

kező jobbágyoknak a feudális terhek alól való mentesítést ígért. Az uralkodó a magyar és az erdélyi törvényeket megsértve, a jobbágytartó nemesség feje fölött átnyúlva rendelkezett a magyar nemesség jobbágyaival! Az érvényes magyar törvényekre hivatkozva a nemesi vármegyék elszabotálták az uralkodó rendeletének a kihirdetését, de a hírek így is hamar eljutottak a jobbágysághoz, aminek a következményeképpen hamar elterjedt az a hiedelem, hogy a „jó király szabadságot ígért, de az urak meg akarják akadályozni!” A földesúri kizsákmányolás alól menekvő, magát inkább hadiszolgálatra szánt parasztság és a létalapját jelentő jobbágmunka elvesztését féltő nemesség összecsapása 1784-ben nagy erővel lobbant fel.¹⁷ Kis túlzással azt mondhatnánk, hogy Erdélyben 250 év múltán megisméltődött a magyarországi Dózsa-féle parasztfelkelés! Egy óriási különbség azonban nyilvánvaló: míg Dózsaék összecsapásában magyar

¹⁷ A Hora-Kloska-féle parasztfelkelést részletesen és közérthetően írja le egyebek közt például JANCSÓ BENEDEK „Erdély története” (Budapest, 1923) című munkája, vagy HORVÁTH MIHÁLY: „Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben” (Ráth Mór, 1871)

parasztok lázadtak a magyar urak ellen (tehát a szociális jelleg nyilvánvaló volt), addig a „Hóra-Kloska” felkelésben román parasztság csapott össze a magyar földesurakkal, így a konfliktust könnyű volt szociális helyett nemzeti indíttatásúnak magyarázni.

A kastélyokat gyűjtogató, magyar nemeseket gyilkoló „oláh martalóczok” elleni fegyveres küzdelemben előbb az önvédelmet szervező magyar nemesség, majd ezek kudarca után őket támogatva a császári katonaság csapott össze a felkelőkkel. A több hónapos küzdelem hullámzó eredményekkel járt. 1784. november 2-án magát Horeát is elfogták a bucsumiak¹⁸ és a zalatnai katonaság segítségét kérték, de mire a katonák megérkeztek, a felkelővezért már kiszabadították a hívei. 1784. november 25-én a fellázadt parasztok Abrudbányán és Zalatnán is megtámadták az aranybányákat¹⁹.

(Folytatjuk)

¹⁸ Emlékezzünk arra, hogy Bucsumban volt az a Péter Pál aranybánya, amit egymás után az erzsébetvárosi Lukács családnak több tagja is birtokolt!

¹⁹ Az aranybányákat két dolog tette célponttá: az elrabolható nemesfém és az elpusztítható kincstári vagyon.

Bálintné Kovács Júlia

Gondolatok a gyulai Ladics házról, és a városban lakóvalós, vagy csak feltételezett örményekről (1. rész)

Néhány héttel ezelőtt újra Gyulán járunk, és természetesen a Ladics házat is meglátogattuk.

A „múzeumőrt” helyettesítő tanár, tudván, hogy Erdélyből érkezünk, rögtön mondta is, hogy a Ladics ház lakói

tulajdonképpen főként erdélyi örmények voltak. A falon függő „családfán” olvasható is a Csaszusz vezetéknev, a Csaszusz Ödön névre emlékszem például...

Szívesen eljátszom a gondolattal, mi mindenre derülne fény, ha pályázna va-

laki azért, hogy a Ladics házban lévő bútorokat, képeket, porcelánokat, fényképeket, és mindent, ami érték művészettörténeti tudással legalább feltérképezné! Gyula húsz éve jól működő testvérvárosi kapcsolatban van Araddal. A régiók közös pályázatai nagyobb eséllyel indulhatnak különböző pénzforrások elnyeréséért, és a Ladics ház nyilvántartott múzeumi egység. De fűtetlen, és hosszú távon ez a halálát is jelentheti...

Kutatni kezdtem az örmények után, és érdekes adatokat találtam.

Munkám eredményét most megosztom a Füzetek olvasóival.

Gyula fejlődése (Wikipedia - részlet)

1841-ben pesti mintára Gyulán is megalakult a Kaszinó, a politikai élet nyüzsgő fóruma.

A 18. század elején az uralkodó gazdasági ág az állattenyésztés volt. Az ipar megyei szinten elsősorban Gyulán fejlődött. 1724-ben ötvenhét mesterembert írtak össze, a század vége felé sorra alakultak a céhek, s a 19. század közepén már tizenhét céh működött a városban. Az iparosodás együtt járt a kereskedelem fejlődésével is. Amíg 1737-ben mindössze hat kereskedő volt a megyében, s ebből kettő Gyulán, 1773-ban a számuk harminckettre nőtt, s egyharmaduk ebből szintén Gyulán dolgozott. Egy 18. századi boltíves üzletház (a megye legrégebbi üzletével) ma is áll a harisnyagyár mellett.

A gyulai vásárok fontosságát növelte, hogy Harruckern báró 1723-ban vásártartási jogot szerzett a városnak. Az erdélyi hegyekből a Fekete-Körösön úsztatták le a tűzifát és épületfát a helyszínekre, s az erdélyi faárusok innen szereztek be gabonájukat. A művelődés is ekkor bontakozott ki teljességében.

Az egészségügy terén 1770-ben tettem meg a város az első lépéseket: ekkor alkalmaznak először orvost, s ugyancsak 1770-ban nyílt meg Gyulán a megye első gyógyszertára, a Megváltó gyógyszertár. 1826-ban kórház felállítását határozta el a megye, de a kórház végül csak 1846. május 1-jén kezdte meg működését, a mai kórházi főbejárat melletti épületben.

A tőkefelhalmozás és tőkebeáramlás jele volt a bankok és takarékpénztárak megjelenése. 1863-ban megalakult a Békés-megyei Takarékpénztári Egyesület, 1872-ben pedig a Gyula vidéki Takarékpénztár.

*

Megtaláltam a világháló a *Gyulai kicsoda* adattárát, onnan szemelgetek, és nemcsak az örmények Gyulára áramlására hívom fel a figyelmet, hanem egy-két jelentős történelmi személyre is, akik szintén Erdélyből mentek Gyulára, vagy jöttek esetleg onnan, például Kolozsvárra.

Ákoncz István (Gyula, 1803. november 29.–Kolozsvár, 1884. március 15.) – kereskedő

Ambrus Lajos [váradvelencei] (Gyula, 1889–Békéscsaba, 1965. március 23.) – **Ambrus Sándor** főispán fia, felesége **Ladics Klára**, fiai **Ambrus Lajos** (1923–2006) mérnök, Ambrus Tamás [1919 k.–1990] és lánya Júlia, a Szentháromság temetőben nyugszik.

Ambrus Lajos (Bercel, 1923. január 7.–Budapest, 2006. július 29.) – általános mérnök, 1945–1967 között Gyulán élt és dolgozott a Gyulai Folyammérnöki Hivatalnál (1945), a Gyulai Kultúrmérnöki Hivatalnál (1949–1954), a KÖVIZIG Vízrendezési Csoportnál (1954–1967)

Apor Vilmos [altorjai, báró, Boldog Apor Vilmos] (Segesvár, 1892. február 29.–Győr, 1945. április 2.) – plébános, katolikus püspök, szentszéki bíró, zsinati vizsgáló, címzetes csolti apát; teológiai tanulmányait Innsbruckban végezte, ott is doktorált; 1915-ben szentelték pappá Nagyváradon; 1915–1917 között káplán Gyulán, majd ugyanitt a város plébánosa 1918–1941 között; 1997. november 9-én II. János pápa boldoggá avatta

Corvin János (Buda, 1473. április 2.–1504. október 12.) – gyulai vár birtokosa

Corvin Kristóf (?–1505. március 17.) – a Hunyadi-ház utolsó férfinakja, a gyulai uradalom és vár birtokosa, Corvin János fia

Czinkóczy Györgyné [lánykori név: **Dávid Mária**] (Gyula, ?–Gyula, ?) – okleveles szülésznő, 1912 óta működik Gyulán, Czinkóczy György csendőr feleség

Császár Árpád (Gyula, 1856 körül–Nagyvárad, 1882. július ?) – megyei írnok, Nemzeti Színház kardalnok, 1878-ban ment fel Pestre a színházba, betegségben halt meg

Császár Ferenc [zabolai] (1855 körül–Gyula, 1919. december 8.) – gyulai orvos, Császár Károly fűszerkereskedő fia

Császár Gyula [zabolai] – Császár Károly fűszerkereskedő fia

Császár József (? 1815 körül–Gyula, 1875. február 28.) – királyi törvényszéki segéd telekkönyvvezető, hivatalnok

Császár Károly [zabolai] (Oraviczabánya, 1822.–Gyula, 1865. február 7.) – gyulai fűszerkereskedő

Császár Károly [zabolai] (1859 körül–Gyula, 1913. június 25.) – okleveles gyógyszerész, Császár Károly fűszerkereskedő fia

Császár Károlyné [zabolai; lánykori név: Schweitzer Aloiza] (Gyula, 1835.–Gyula, 1912. december 14.) – Császár Károly fűszerkereskedő felesége és id. Schweitzer Ferenc vasüzlet tulajdonos leánya

Császár Sándor (Nagyszombat, 1868. február 6.–Gyula, 1952. július 12.) – cukrászmester; szülővárosában tanulta meg a mesterségét, majd továbbfejlesztette tudását Kolozsváron, Nagyváradon és Nagyszalontán; 1900-ban került Gyulára cukrászsegédnek a Reinhardt Cukrászdába, de dolgozott Leopold cukrásznál és Márkus-féle cukrászdában is, később magánházak háztartásának is süttött (lakodalom, nagyobb ünnepség stb.); többször próbálkozott üzletalapítással: első cukrászdája a mai Hétvezér u. 4. szám alatt nyílt meg, de az I. világháború tönkretette; az 1930-as évek elején újra próbálkozott üzletnyitással (a mai Piac térnél), de a gazdasági világválság miatt ismét csődbe ment; 1939-ben ismét újra kiváltotta iparengedélyét egy keksz-, cukorka és mézeskalácsos műhely felállítására, mely a Kulcs utca 11. szám alatt állt és a haláláig működött

Császár Sándorné [lánykori név: **Rozsnyai Julianna**] (Erzsébetbánya, 1888. február 13.–Gyula, 1968. március 24.) – gyulai polgár, Császár Sándor cukrász felesége

Csausz Gabriella (1860–1866. július 14.) – gyulai polgár, Csausz Lajos orvos lánya, a szélmalom melletti sírkertbe helyezték örök nyugalomra

Csausz Lajos [Csausz Lajos Tódor] (Magyarláp, 1805. december 5.–Gyula, 1866. október 5.) – uradalmi orvos, tb. vármegyei főorvos, 1830-tól élt Gyulán, a szélmalom melletti sírkertben helyezték örök nyugalomra

Csausz Lajos (Magyarlápós, 1805–Gyula, 1866. október 5.) honvéddorvos (forrás:Wikipedia)

Csausz Lajos (1858. június 8.–Gyula, 1900. december 8.) – ármentesítő társulat elnöke, történész, Csausz Lajos orvos fia

Csausz Lajosné [lánykori név: Kiss Katalin] (1872–?) – Csausz Lajos elnök, történész felesége

CSAUSZ

Vilmos – tanár, iskolaigazgató. (*Sarkad, 1927. szeptember 17. – Szarvas, 1989. február 12.) Középiskolai tanulmányait Nagyszalontán és Békéscsabán végezte.

Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetem, majd az ELTE hallgatója. Magyar-történelem szakos diplomát szerzett. Pályáját Dombóváron kezdte, majd Tarhosra került. 1954-től dolgozott Sarkadon, ahol kinevezték a középiskola igazgatójának. Több mint 33 évig töltötte be ezt a funkciót. Tudományos tevékenységét pedagógiai témájú cikkek, tanulmányok és előadások jelzik. Aktív közéleti tevékenységének kiemelkedő területe a társadalmi ünnepek szervezése. Nyugdíjba vonulása után Szarvasra költözött. Kitüntetései: Az Oktatásügy Kiváló Dolgozója, a Munka Érdemrend ezüst fokozata, a Haza Szolgálatáért Érdemrend stb.

Falk Mór, D. (Gyula, 1889. január 18.–1963.) – szállítmányozó vállalat tulajdonosa és igazgatója

Jakabffy József (? , 1827–Gyula, 1900. szeptember 13.) – törvényszéki iroda főnöke

Jakabffy Lajosné [lánykori név: Fábry Marianne, felsőalmási] (Gyula, 1899. január 27.–Budapest, 1980. november 7.) – Fábry Sándor jegyző, főispán lánya

Kabdebo Kálmán [talpasi] (? , 1824–Arad, 1884. november 30.)

Kabdebo Kálmánné [talpasi, lánykori név: Czárán Johanna, seprősi] (? , 1832–Gyula, 1921. április 17.) – gyulai polgár

Karácsony István (? , 1875–Gyula, 1931. február 13.) – szíjgyártómester

Karácsony Lajos (? , 1934–Gyula, 2012. február 14.) – gyulai polgár, a Szentháromság temetőben nyugszik

Karácsony Mihály (? , 1929 körül–Gyula, 1902. február 10.) – kötélgyártó iparos

Karácsonyi Béla – kárpitósmester

Karácsonyi Csilla (Gyula, 1982–) – általános iskolai tanár

Karácsonyi István (? , 1875 körül–Gyula, 1913. június 23.) – kereskedő

Karácsonyi János (1825–1894) – szücsmester

Karácsonyi János (Békés-Gyula, 1858. december 15.–Nagyvárad, 1929. január 1.) – püspök, nagyprépost, történész, egyetemi tanár stb., Karácsonyi János szücsmester fia

Karácsonyi János (1862 körül–Gyula, 1917. február 15.) – kereskedő, a Gyulavidéki Takarékpénztár felügyelőbizottságának elnöke

Karácsonyi Jánosné [lánykori név: Papp Terézia] – Karácsonyi János szücsmester felesége

Karácsonyi Károly (1863–Gyula, 1917. február 15.) – textilkereskedő

Karácsonyi Sándor (Gyula, 1927. február 6.) – bányász mérnök, építőmérnök, Gyulán érettségizett.

Az 1760. október 7-én nemesített és nevéket Kiss-re magyarított Gergely, Lukács és Jakab erzsébetvárosi kereskedők leszármazottainak egyik ága az eleméri és ittebei, a másik pedig a békési ág. Gyulán éltek mindkét ágról származottak. Bonyolítja még a helyzetet, hogy nevük az Adattárban előfordul Kis és Kiss alakban is. Ennek a családnak az adatait Issekutz Sarolta kérésére összevetettem és kiegészítette a Gudenusból, ahol Kiss-ként szerepelnek. *A kiegészítéseket dőlt betűvel jelzem.* Gudenus J. J., Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája. Budapest, 2010.

Kis Elek (Gyula, 1841. március 10.–Nagyvárad, 1894.május 28.) *Temetése uo. Olaszi temető* – Kis János levéltáros, főispáni helytartó fia

Kis Ernesztina (Gyula, 1843.–?) – Kis János levéltáros, főispáni helytartó lánya

Kis Gyula (Gyula, 1847.–?) – Kis János levéltáros, főispáni helytartó fia *Felésege Gyengő Judit, fia*

Kiss János Elek Gergely (Gyula, 1882. máj.4.–?)

Kis Iréne (Gyula, 1839. szeptember 15.– *Temetése: Nagyvárad. Olaszi temető. 1890. nov. 24.*) – Kis János levéltáros, főispáni helytartó lánya

Kis János Ferenc Antal (Békés-Gyula, 1803. január 29.–Gyula, 1880. február 7. *Temetése: Magyarvárosi temető, 1880. febr. 9.) Városi főjegyző, a békési járás főszolgabírája* – levéltáros, táblabíró, Békés megye főispáni helytartó 1861–1864 között, Kiss Gergely (1767 k.–1831) fia

Kiss Antal [eleméri és ittebei] (Nagyvárad, 1823.–Gyula, 1895. november 8.) – honvéd őrnagy, köztisztviselő

Kiss Antalné [lánykori név: **Gorove Katalin**] (1808–1877) – Kiss Antal szolgabíró felesége

Fiuk Kiss József 1835-ben született Gyulán, ott volt ügyvéd, és 1905. december 25-én hunyt el

A gyulai ki kicsoda szerint: **Kiss József** (1835–Gyula, 1905. december 25.) – tímármester

Kiss Gergely (1767 körül–Gyula, 1831. augusztus 21.) – kolerában halt meg, Kis János levéltáros, főispáni helytartó apja

Kiss Gergelyné [lánykori név: **Czifra Magdolna**] (1782 körül–Gyula, 1840. május 7.) – Kis János levéltáros, főispáni helytartó anyja

Ebből házasságból 8 gyermek született Elsősülött **1. Kis János Ferenc Antal**, négy gyermek: Iréne, Elek, Ernesztina és Gyula édesapja. Kiss Gergely további gyermekei:

2. **Kiss Jozefa** 1807. márc. 9. +1870

3. **Kiss Péter** 1807. márc. 9. *Békés vm.-i főszolgabíró = Gorove Anna*

Kiss László (1850 körül–Békéscsaba, 1903. március 1.) – földbirtokos, a gyulai törvényszék jegyzője, a csabai járásbíró bíróság bírása *Kiss Péter fia*

4. **Kiss Franciska**, 1809. márc. 9. = *Szarukán Lázár*

5. **Kiss Bora**, 1813. aug. 23.= *Czifra Lázár*

6. **Kiss Anna** 1816= *Czifra János*

7. **Kiss Ferenc** 1821+ 1892. okt. 25. *Gazdatiszt.*

8. **Kiss Antal** [eleméri és ittebei] (Nagyvárad, 1823–Gyula, 1895. november 8.) – honvéd őrnagy, köztisztviselő sz. 1823 + 1895 nov.8. *M.nemesi testőr és honvédtiszt.*

(Folytatjuk)